

**“ЩЕ ЙЩЕ ДЯКУЮ ЗА ЩИРІСТЬ
І ДРУЖНЕ СТАВЛЕННЯ ДО МЕНЕ...”**

**Листування між Н. Д. Полонською-Василенко
та Митрополитом Іларіоном (Огієнком)
як джерело до вивчення дискусійних проблем
історії Української Православної Церкви
у 1950–1960-их рр.**

З відновленням державної незалежності України розгорнувся активний процес введення до наукового обігу нових джерел, у тому числі листування українських громадсько-культурних і політичних діячів XIX–XX століть. Крім численних публікацій у наукових, науково-популярних виданнях і збірниках, запроєктована й реалізується корпусна подача епістолярної спадщини відомих представників названої доби. У зв'язку з цим актуалізувалися дослідження у галузі нових теоретично-методологічних підходів до вивчення епістолярних джерел з метою оптимального використання їх інформаційного потенціалу¹.

Джерелознавці, архівісти та археографи в ході вирішення супровідних дискусійних питань дійшли певних узагальнень і вироблення спільних підходів щодо їх введення до наукового вжитку. Публікація епістолярію значно розширює дослідницьке поле історіографії та джерелознавства в цілому, дозволяє значно детальніше реконструювати просопографічний портрет конкретної особистості, створити колективну біографію кількох осіб, об'єднаних спільними чинниками, поглибити опис способу життя і занять представників певних соціальних станів².

¹ Н. Миронець, *Епістолярна спадщина українських громадсько-політичних діячів доби Центральної Ради як історичне джерело*, Центральна Рада і український державотворчий процес: (До 80-річчя створення Центральної Ради): М-ли наук. конф., 20 берез. 1997 р. В 2 ч., ч. 2, відп. ред. В. Смолій, К., 1997, с. 340–347; І. Старовойтенко, *Епістолярна спадщина українських громадсько-культурних діячів к. XIX – поч. XX століть: до методики дослідження*, Українська наука на шляху творчого поступу. Доповіді та повідомлення: В 3 т., Луцьк, 2007, т. 1, с. 309–315; І. Старовойтенко, *Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень*, Українська біографістика. Збірник наукових статей, К., 2008, вип. 4, с. 50–66.

² Н. Миронець, І. Старовойтенко, *Просопографія як спеціальна історична дисципліна*, М-ли III Міжнар. Конгресу українських істориків “Українська наука на шляху творчого поступу”. Доповіді та повідомлення: В 3 т., Луцьк, 2007, т. 1, с. 247–252. Н. Миронець, І. Старовойтенко, *Просопографія*, Спеціальні історичні дисципліни: Довідник: навч. посібник для студ. вищ.

Якщо в цілому життєписи багатьох відомих українських діячів новітньої доби, які опинилися за межами України в ХХ столітті, вже досліджені, то публікація закордонних джерел, особливо епістолярію та матеріалів спецхранів колишнього СРСР впливають навіть на вже усталені погляди. Саме в листах міститься багато нових відомостей щодо мотивацій дій кореспондентів у складних для пояснення справах, з них видно еволюцію поглядів або впливи сторонніх осіб на прийняття рішень, очевидними є системи зв'язків і джерела інформації у різноманітних подіях, стають відомими причини до того незрозумілих конфліктів.

Серед українських діячів першої половини та середини ХХ століття виділяється особистість, яка залишила значний слід в історії України та української діаспори як під своїм світським ім'ям, так і під церковним – громадсько-політичний діяч, професор Іван Огієнко та архієпископ Холмський і Підляшський Іларіон в юрисдикції Польської автокефальної православної церкви (з 16 березня 1944 р. – митрополит), а потім митрополит Української греко-православної церкви в Канаді.

На початку 1990-их рр. з'явилася ціла низка дослідників, які почали досліджувати життєпис та спадщину забороненого з багатьох причин до вивчення в радянський період українського діяча. Дослідженнями зайнялись Євгенія Сохацька³, Зиновій Тіменник⁴, Микола Тимошик⁵, Володимир Ляхоцький⁶, протопресвітер Тимофій Міненко⁷, Ірина

навч. закладів, Войцехівська І. (керівник авторського колективу), Томозов В., Дмитрієнко М. та ін., К. (Львів), 2008, с. 424–431.

³ Тут і далі поданий перелік не вичерпує історіографії проблеми. Є. Сохацька, *Невтомний працівник українського Ренесансу (Про І. І. Огієнка)*, Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка в контексті українського національного відродження. Тези доповідей наук.-теорет. конф-ції (До 110-річчя від дня народження), Кам'янець-Подільський, 1992, с. 7–9; Є. Сохацька, *Іван Огієнко про методологію наукової праці*, Виховна робота у вищому навчальному закладі: симбіоз нового і традиційного (Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. Науково-практ. конф-ції (27–28 листопада 2000 р.)), Кам'янець-Подільський, 2001, с. 53–56 та ін.

⁴ З. Тіменник, *Іван Огієнко. (Митрополит Іларіон). 1882–1972. Життєписно-бібліографічний нарис*, відп. ред. О. Купчинський, Л. (Вид. відділ НТШ), 1997, с. 187 та ін.

⁵ М. Тимошик, *Невтомний сівач на українознавчій ниві* [в:] Іван Огієнко, *Історія українського друкарства. Навч. посібник*, К. (Львів), 1994, с. 5–21; М. Тимошик, *Іван Огієнко – журналіст, редактор, видавець*, Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді і повідомлення 2-ї Всеукраїн. наук.-практ. конф., Житомир, 1994, с. 156–160; М. Тимошик, “Смирненний Богомолець за краю долю українського народу”: Маловідомі сторінки життя і діяльності Івана Огієнка [в:] Іван Огієнко (Митрополит Іларіон), *Історія української літературної мови. Підручник*, К. (Львів), 1995, с. 7–47; М. Тимошик, *Голофа Івана Огієнка: українознавчі проб-*

І. Преловська, “Ще й ще дякую за щирість і дружнє ставлення до мене...”

Тюрменко⁸, певною мірою авторка цієї статті⁹. Незважаючи на численні публікації, поки ще не вся спадщина є дослідженою. Архівні до-

леми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності Івана Огієнка: *Монографія*, передмова М. Жулинського, К. (Заповіт), 1997, 232 с., іл., імен. покажч; М. Тимошик, “*Лишуть навіки з чужиною...*” *Митрополит Іларіон (Огієнко) і українське відродження: Наукове видання*, передм. О. Кравченка та В. Скопенка, Вінніпег (Український православний Собор Св. Покрови); К. (Науково-видавничий центр “Наша культура і наука”), 2000, 548 с., іл. вкл, ім. пок. та ін.

⁶ В. Ляхощкий, *Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)*, К., 2000, 528 с.: іл.; В. Ляхощкий, “Тільки книжка принесе волю українському народові...”: *Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона)*, К., 2000, 663 с.: іл.; В. Ляхощкий, *Епістолярна спадщина як джерело вивчення життя та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона)*, Велетень науки: Матеріали науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка, 15–16 січня 1996 р., К. (Четверта хвиля), 1996, с. 39–44 та ін.

⁷ Міненко Тимофій, протопресвітер, *Владика Іларіон: концепція відродження Української Автокефальної Православної Церкви*, Наук. зб-к присвяч. 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка: Зб. доповідей та матеріалів, упоряд. Архiep. Димитрій (Рудюк), В. Ляхощкий, К. (Вид. КПБА УПЦ КП), 2007, с. 147–163.

⁸ І. Тюрменко, *Становище української еміграції у новосенній Швейцарії (за документами фонду митрополита Іларіона в Архіві УПЦ в Канаді)*, Пам’ятки: археографічний щорічник, редкол.: Матяш І. (гол. ред.), К., 2007, т. 7, с. 23–40; І. Тюрменко, *До проблеми вивчення творчої спадщини Івана Огієнка*, Проблеми поширення досвіду викладання та вивчення історії України в технічних вищих навч. закладах: Тези доп. Всеукр. наук.-метод. конф. (Одеса, 28–29 травня 1993 р.), К., 1993, с. 76–78; І. Тюрменко, *Іван Огієнко – Митрополит Іларіон*, Український історичний журнал, 2 (1995) 79–90; І. Тюрменко, *Українка в канадських архівах*, Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Перша міжнар. наук. конф. Збірник доповідей 8–10 березня 2006 р., Л. (Сполом), 2006, с. 447–455; І. Тюрменко, *До проблеми наукової етики в працях І. Огієнка – Митрополита Іларіона*, Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) і виховання національно свідомої особистості (До 115-річного ювілею видатного вченого). М-ли Всеукр. наук. конф-ції 16–17 січня 1997 р., К. (Вид. Київського Міжрегіонального інституту удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка), 1997, с. 96–99; І. Тюрменко, *До проблеми датування деяких листів І. Огієнка до Л. Білецького*, Велетень науки. Наук. зб., К., 1997, вип. 2, с. 95–98 та ін.

⁹ І. М. Преловська, *Ставлення Івана Огієнка (митрополита Іларіона) до т. зв. “літківщини”*, Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук (до 125-річчя від дня народження Івана Огієнка), м. Київ, 7–8 червня 2007 р. Збірник доповідей, К. (НАУ), 2007, с. 54–58; І. М. Преловська, *Церковне питання в епістолярній спадщині Івана Огієнка*, Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична та філологічна, Кам’янець-Подільський, 2009, вип. VI, с. 160–191; І. М. Преловська, *Епістолярна спадщина митрополита Іларіона (Огієнка) як джерело до вивчення історії Православної Церкви в міжвоєнній Польщі та Генеральній Губернії*, Покликання. Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мищика, гол. ред. П. Сохань, К., 2009, с. 472–494; І. М. Преловська, *Розбудова Української Греко-Православної Церкви в Канаді за митрополита Іларіона (Івана Огієнка) (1951–1972) (до 130-ої річниці з дня народження митрополита Іларіона)*, Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична та філологічна, вип. IX, Кам’янець-Подільський (Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка), 2012, с. 141–153 та ін.

кументи, зокрема виявлений епістолярій, дають можливість відтворити його участь у наукових дискусіях, які відбувалися здебільшого у листуванні через складнощі емігрантського життя¹⁰.

Існує значна лакуна у відомостях про митрополита Іларіона за 1947–1951 рр., яку ще належить заповнити дослідникам. Завдяки науковій розвідці І. Матяш вже почасти досліджено обставини і коло осіб, які були організаторами переїзду І. Огієнка в Канаду на підставі архівних документів, які зберігаються у фондах Національного архіву і бібліотеки Канади (фонд Ольги Войценко), Відділу спеціальних зібрань архіву Бібліотеки Карлтонського університету (колекція Євгена Бачинського), Архіву Української Православної Церкви в Канаді (архівне зібрання митрополита Іларіона), Архіву ВУАН і Військово-історичного музею-архіву у Вінніпезі (папери Володимира Сікевича), Українсько-канадського архіву-музею Альберти (збірка Михайла Лучковича) та ін. Вперше, на підставі дослідження листування митрополита Іларіона (Огієнка) з'ясовано мотиви і чинники його переїзду до Канади¹¹.

Листування митрополита УГПЦ в Канаді Іларіона (Огієнка) з Наталією Полонською-Василенко виявлено з початку 1950-их рр. Це був складний період у житті обох емігрантів з України, зокрема митрополита Іларіона. Не всі листи за цей період віднайдено і тому поки важко встановити, чим керувався православний владика, прибувши до Канади, коли розпочав тут справжню “війну” з “липківщиною”, тобто зі спадщиною архієпископа Івана Теодоровича¹². Можливо, про цей період дослідники нічого б не знали, якби не спогади о. Віталія Сагайдаківського, де він детально описує події саме цих років¹³.

¹⁰ *Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968)*, упоряд. В. Ляхощкий, Н. Московченко, І. Преловська, К. (УДНДІАСД), 2001, т. 2, 477 с. [Серія “Пам’ятки”]; *Листування митрополита Іларіона (Огієнка)*, упорядник о. Юрій Мицик, проф., д. і. н., К. (Видавничий дім “Киево-Могилянська академія”), 2006, 566 с. (Серія “Джерела з історії української еміграції”); *Листи від громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910–1969*, упорядник: І. Преловська та ін., К. (Вид-во імені Олени Теліги), 2011, 744 с.

¹¹ І. Матяш, “Публічно заявляю: до ваших церковних справ мішатися не буду й не хочу, і дозволяю цього листа мого зробити відомим для широкого загалу” (до питання про приїзд Івана Огієнка в Канаду), Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук (до 125-річчя від дня народження Івана Огієнка). 7–8 червня 2007 р. Збірник доповідей, К. (НАУ), 2007, с. 41–44.

¹² І. М. Преловська, [Передмови, коментарі, іменний покажчик, загальне упорядкування до кн.:] *Іван Теодорович, Архієпископ УАПЦ в Америці й Канаді. Благодатність ієрархії УАПЦ (Української Автокефальної Православної Церкви)*, К. (Архангельський глас), 2010, 200 с.

¹³ В. Сагайдаківський, священник, *Правди не втопити. Спогади з 50-річчя пастирства. 1927–1977*, Торонто, 1977, 362 с.

І. Преловська, “Ще й ще дякую за щирість і дружнє ставлення до мене...”

Митрополит Іларіон, який перед тим прибув до м. Торонто 21 жовтня 1950 р. на запрошення православної громади храму св. Андрія Первозваного, до складу УГПЦ в Канаді не входив. Всеканадійський Надзвичайний Церковний Собор УГПЦ 8–9 серпня 1951 р. (м. Вінніпег, Ман, Роял Александра Готель). Владика Михаїл (Хороший) зачитав заяву, в якій повідомив про обставини запрошення митрополита Іларіона (Огієнка) на місце Первоієрарха УГПЦ в Канаді.

Собор обрав митрополита Холмського і Підляшського Іларіона (Огієнка) правлячим митрополитом всієї Канади з титулом “Митрополит Вінніпегу і всієї Канади”. Інtronізація митрополита Вінніпегу і всієї Канади Іларіона (Огієнка) відбулася 10 серпня 1951 р. “Служити народові – то служити Богові” – під таким гаслом розпочав своє служіння митрополит УГПЦ в Канаді Іларіон. У своїй промові по обранню він виклав основні риси Української Церкви – національний український характер, автокефальність, соборноправність, народність, високоосвіченість і наголосив на необхідності об’єднання всіх православних українців в єдину Православну Церкву.

Під час свого канадійського періоду життя продовжилося листування митрополита Іларіона (Огієнка) з церковними діячами, зокрема єпископом УАПЦ Сильвестром Гаєвським¹⁴, митрополитом УАПЦ в Німеччині Никанором (Абрамовичем). Щодо листування митрополита Іларіона (Огієнка) з представниками української науки та культури, то його найяскравішими прикладами можна вважати листування з М. Битинським¹⁵, Л. Биковським¹⁶ та П. Волиняком.

Листування митрополита УГПЦ в Канаді Іларіона (Огієнка) з Наталією Полонською-Василенко збереглося вкрай нерівномірно. Можна тільки здогадуватись, скільки реально було написано і відіслано листів з Канади до Німеччини і назад. Орієнтовно листування тривало з 1952 р. до 1966 р., принаймні виявлені в ЦДАМЛМ України листи обох респондентів дають можливість встановити досить умовні рамки. Листи від митрополита Іларіона датовані 1960–1965 рр., листи від

¹⁴ Листування митрополита Іларіона (Огієнка), с. 449–464.

¹⁵ Ю. С. Горбач, Микола Битинський та його листування з Іваном Огієнком (митрополитом Іларіоном), Збірник доповідей міжнародної науково-практичної конференції “Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук”, К., 2007, с. 11–13.

¹⁶ Ю. С. Горбач, Листування Лева Биковського з митрополитом Іларіоном (Іваном Огієнком), Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка)..., с. 443.

Н. Полонської-Василенко 1952–1966 рр. Не виявлено поки що крайніх листів цього епістолярію, очевидно це потребує додаткових зусиль у пошуках документів.

У своїх листах українські науковці (митрополит Іларіон до кінця життя залишався справжнім науковцем, наскільки це дозволяло його церковне служіння та стан здоров'я) обговорювали поточні проблеми емігрантського побуту і взаємин, вітали один одного з виходом публікацій, сперечалися щодо концептуальних проблем і рецензій, просили допомоги у пошуку потрібних книг або статей. Незважаючи на велику кількість листів, всі вони зовсім невеликі, іноді кілька рядків.

Перший виявлений лист до Н. Полонської-Василенко (у частині листів вказано її прізвище Моргун) від митрополита Іларіона (Огієнка) написано з Вінніпегу 11 серпня 1960 р. до “високодостоїнної пані професора” у м. Дорнштадт.

Звертаючись до високодостоїнної Пані Професора, митрополит Іларіон писав: “Учора одержав Вашу цінну двотомову працю: «Заселення Південної України», і цим листом складаю Вам свою сердечну подяку. Уже вчора, по закінченні праці, зараз таки приступив до студіювання цього заселення. Коротко я це знаю, але тільки коротко. Це важливий розділ в історії України XVIII століття. Проф[есор] Оглоблин випустив «Люди XVIII ст[оліття] в Україні», але жаль, що він не подав хоч малого розділу про заселення, бож не один старшина «подвизався» і на заселенні запорозьких «вольностей». Шукав у Вас хоч маленького розділу: «Походження географічних назв нових осель». Волиняки принесли багато своїх назв, інші робили те саме. Для мене це цікаве. Чому не згадали про твори Григорія Данилевського: «Беглые в Новороссии», «Беглые воротились», «Новые места» і т[ак]е ін[ше]. Правда, я сиджу том I, а до II – про заселення Новоросії – ще не брався. Твори Г. Данилевського дають дуже багато матеріалу з історії заселення й того часу, про який написали Ви. А історія самої Вашої праці – неймовірно тяжка... А скільки тепер таких історій!... Справді, «Nabeant sua fata libelli!»¹⁷. Є і в мене таке, та ще й багато... Згнула велика моя праця про Іоанікія Галятовського... Теж дисертація...”¹⁸.

Далі в листі він сердечно дякував за надіслані книжки і про те, “що не забуваєте і про мене, старого!”¹⁹ Навзаєм митрополит Іларіон

¹⁷ І книги мають свою долю (лат.)

¹⁸ *Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968)*..., с. 363.

¹⁹ *Ibid.*

І. Преловська, “Ще й ще дякую за щирість і дружнє ставлення до мене...”

обіцяв переслати збірку “Вікові наші рани”, книжку “Блескуча Зоря нашої духовної культури” та в скорому часі монографію про Почаївську Лавру, додавши 5 доларів на поштові витрати, знаючи про матеріальні проблеми науковців в еміграції. Такі додатки він посилав і в кожному наступному листі до м. Дорнштадт.

Наступного листа до Н. Полонської-Василенко датовано 7 січня 1961 р. Він містить вітання її та її чоловіка з Різдвом Христовим, побажання всіх гараздів. Про наукові справи в листі говориться дуже коротко: “Про Закриття Інституту я нічого не знав. Справді – жаль! Жаль і за тим, що Ви не встигнули видати своїх «Історичних підвалин У[країнської] А[втокефальної] П[равославної] Ц[еркви]»”²⁰.

Згодом, він напише в листі від 2 листопада 1964 р.: “Одержав Ваші цінні “Історичні підвалини У[країнської] А[втокефальної] П[равославної] Ц[еркви]”, – сердечно Вам дякую, що й мене не забули. Книжки ще не читав, – тільки переглянув, але бачу, що це цінна праця. Сердечне спасибі Вам за неї”²¹.

Сумного листа з описом хвороб і перенесеної операції митрополит Іларіон надіслав 6 листопада 1961 р., жалкуючи, що “Через свою хворобу змушений був перервати і листування з Вами. Перервати тоді, коли Ви дружнього слова потребували найбільше...”²². Так само сповнений сумних зізнань у власних немочах та хворобах його лист від 26 березня 1962 р.

У одному з листів Н. Полонська-Василенко, очевидно, запитувала митрополита Іларіона (Огієнка) про Лесю Українку, бо у листі від 18 жовтня 1963 р. він коротко написав таке: “Якось було воно так, що я мало знав родину Лесі Українки в Києві. Часом на зборах стрічався з її матір’ю, Оленою Пчілкою, – ближче їх я не знав. Про Похорон Лесі в Києві всі говорили, ніби вона завіщання позооставила – ховати «без попів». Говорили про це дуже неспокійно... Але тоді й час був такий «проти клерикальний» (головно в соціалістичній молоді)”²³.

Наступного року митрополит надіслав листа 13 квітня 1964 р., де також мабуть відповідав на запитання щодо становища Церкви: “Тяж-

²⁰ *Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968)*..., с. 366. Цю працю було видано: Н. Д. Полонська-Василенко, *Історичні підвалини УАПЦ*, Записки Чину Святого Василя Великого. Секція 1, т. XIX (Рим, 1964) 125 с.; *Те саме*, Мюнхен, 1967, 125 с.

²¹ *Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968)*..., с. 396.

²² *Ibid.*, с. 375.

²³ *Ibid.*, с. 387–388.

кого Вашого листа я одержав. І що я могу писати Вам, коли ця справа зайшла в безвихідний кут? Церква компромітується вже давно... Я все своє життя віддав, щоб творити Українську Православну Церкву. І творив, і творю. Але в нашій Церкві є й руїницькі сили, які її валять... Валять і несвідомо, і свідомо... Та хіба це тільки в Церкві? Не те саме по інших установах? Український народ давно вже розбитий на дві ворожі частини, і односпільної праці не може бути... Ще недавно в православних українців була одна неподільна думка, що мусить бути релігійна єдність, тепер цього нема... А зрада Віри – найбільша зрада, яка тяжко мстить на ідеї державности України, – вона вбиває цю ідею... Папа поза Московію нічого не бачить, – це було, це й тепер є головним у Ватикані. Україна коли їм потрібна, то тільки як поміст до Росії... Була надія, що Ватикан осудить Москву за руйнування Церкви. Хрущов боявся цього і здержувався. А тепер він переконався, що Ватикан іде з ним, а тому розперезався, і валить Церкву й Віру... Зійшлися й поєднались дві «вселенські» сили: Кремль і Ватикан... А ми на це все дивимось й – мовчимо. В краю «мовчалива церква» і за кордоном вона ж, і в Ватикані теж... А Митрополит УГКЦ Йосип Сліпий дав приречення комуністам лояльності...»²⁴.

Незважаючи на хвороби, майже повну втрату зору та скарги на втому, митрополит Іларіон (Огієнко) не тільки продовжував випускати українські книжки, але й викладав: «Якраз тепер Литовську добу в житті нашої Церкви я викладаю нашому Богословському Факультеті, 4 години тижнево. Викладаю і в Манітоському Університеті: «Вступ (Пролегомена) до славистики»», – писав він у листі від 2 листопада 1964 р.²⁵. У іншому листі від 8 лютого 1965 р. він вказував, що до нього на лекції приходять 15–16 студентів²⁶.

Листом від 13 січня 1965 р. він дякував Н. Полонській-Василенко за «цінну Вашу нову працю: «Дві концепції історії України і Росії». Сердечно Вам дякую за цінний подарунок! За цією темою я слідкую ще з молодих літ, коли була вийшла праця Михайла Грушевського на цю саму тему²⁷. З того часу ця тема не перестає бути живою, першорядною, і притому росіянами – чи білими чи червоними – неприємливою, бо в них вона міцно пов'язана з імперіалістичною політикою»²⁸.

²⁴ *Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968)*..., с. 393.

²⁵ *Ibid.*, с. 396.

²⁶ *Ibid.*, с. 398.

²⁷ Ймовірно мова йде про «Історію України-Руси» М. Грушевського.

²⁸ *Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968)*..., с. 397.

І. Преловська, “Ще й ще дякую за щирість і дружнє ставлення до мене...”

Останній виявлений лист від митрополита Іларіона (Огієнка) до Н. Полонської-Василенко датовано 2 вересня 1965 р. Цей лист сповнений побажань і співчуття не тільки “пані-професорці”, а й іншим емігрантам-науковцям, про поневіряння і проблеми яких очевидно писала Наталя Дмитрівна²⁹.

Листи від Н. Полонської-Василенко порівняно великі і надзвичайно змістовні, зокрема лист від 26 травня 1952 р., де авторка розказує в деталях про складнощі у справі видання та рецензування публікацій з історії Української Церкви: “Року 1948 мені замовлена була стаття «Іст[орія] Укр[аїнської] Церкви». Рецензентами були 3 православних (Крупн[ицький], Огл[облин] і Коровицький), 3 греко-кат[олики] – Лаба, Чубатий, Ісаїв) і протестант Г[ох]. Вони одноголосно писали про науковість, об’єктивність, тактовність статті. Зокрема хвалили її Коровицький і Ісаїв. Зауваження рецензентів я використала – по можливості всі, хоч це було дуже тяжко, бо вони часто були протилежні; обсяг їх: Ісаїв – 7 ст[орінок], Огл[облин] – 6, Коровицький 5, решта – по 1 ст[орінці]. Це була дуже тяжка праця, але я її проробила. На весні 1951 р[оку] дістаю улесливого листа від Г[оха]. Редактора про те, що редак[тор] відділу Церкви – М. Чубатий знайшов потрібним зробити доповнення (після рецензій). Я погодилась, але деякі «католицькі» місця, цілі бо – ст[орінок] 6, 8 про їх Хмельницького, далі про XVIII ст. – унія та Гайдамаччина вимагала скреслити. Були і інші зауваження. І зважаючи на мої вимоги – коректи я не дістала. Тепер я довідалась, що не відомі мені католицькі кола вимагали зняти статтю написану православною, і змови Чубатого диктувались йому цими колами. Якби вони мені сказали щиро, в чім справа, я б поставила вимогу зняти мою статтю, або поділити її на дві, як було в попередній Енциклопедії, хоч не було дуже зле. Тепер почалася атака православних – яка в суті своїй не права. Бо повірте я сама можу написати куди вірнішу рецензію на те, що додає Чубатий, ніж пишуть Лисянський і Вишневський. «Прав[ославний] Віст[ник]» не читала. Цікаво, що перший, хто підняв крик, Лисянський в «Укр[аїнському] Віст[нику]», бив цілком не по автору, а по редакторам! Він був правий”³⁰.

У листі від 21 червня 1952 р. Наталя Дмитрівна зачепила питання щодо обставин обрання очільника УАПЦ в роки Другої Світової війни: “Була зараз у Мюнхені, і несподівано опинилась в товаристві, де

²⁹ Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968)..., с. 400.

³⁰ Листи від громадських діячів..., с. 344.

звичайно, розмова зійшла на статтю, і на особу, яка почулася ображеною. І там мені розповіли таке: в 1942 р[оці] в Харкові загальне бажання було мати митрополитом Вас, Владико. В Києві Нац[іональна] Рада одногослосно обрала на митрополита Вас. Але приїхав п[ан] А[...] (я його тепер добре знаю), і заявив, що ця кандидатура не підходить, бо Холмський Владика – людина твердого характеру й волі, ліпше мати митрополитом людину м'яжку, якою буде легко керувати й обертати куди захотять. І указав на Владика Луцького [Полікарпа (Сікорського)], як відповідаючого цим вимогам. Закінчилося його перемогою: Нац[іональна] Рада перемінила рішення і п[ан] А[...] поїхав знов на захід з дорученням обробити справу. За допомогою, звичайно, не української установи було зроблено певну пресію на Діонісія [Валединського] на користь владики Луцького. Чи Ви це знаєте? Чи це правда? Оце я чула вперше. Це – звичайно між нами. Це іде від секретаря Нац[іональної] Ради”³¹.

Про іншу скандальну публікацію в канадійському виданні вона писала у листі від 14 серпня 1952 р.: “Усе літо мені було зіпсовано цькуванням «православних органів» серед яких дійшов вже до краю образ та наклепів Вінніпегський «Вісник». Спочатку все це хвилювало мене, але як раз оцей «Вісник», спасибі авторові, заспокоїв мене. В його статті для мене стало остаточно ясно, що в основі ця «кампанія» є вміло проведена агентурна акція. Мені здавались дуже підозрілими вихватки в Лисянського – але я придивлялась і мовчала. Коли я довідалась про те, що знаєте Ви в справі Малюжинського, про акції пок[ійного] еп[ископа] Платона і нарешті – Полікарпа, стало ясным, що вимога вмістити згадку про нього – є провокація чистої води. ... Але «келих переповнила» стаття невідомого автора в Вінніп[егському] «Віснику» (5.VI) з порадою... читати анонімний пашквіль відомого сов[ітського] агента. «У чийому інтересі», де «опакужено» всю нову еміграцію, мене, Оглобл[ина], Шереха, Бойко, Окіншевича, все НТШ, всю «Е[нциклопедію] Українознавства»»³².

Далі справа отримала розвиток і це болісно вдарило по авторці. У листі від 14 вересня 1952 р. вона писала: “Зараз я приходжу до себе, до спокою, і хочу продовжити наукову працю, яку я припинила більш як протягом півроку. Багато нервів і сил коштувала нам вся ця агентурна

³¹ *Листи від громадських діячів...*, с. 353–354.

³² *Ibid.*, с. 357–358.

І. Преловська, “Ще й ще дякую за щирість і дружнє ставлення до мене...”

справа, з якої, Богу дякувати, все ж переможцем виходжу я. Після «комунікату» НТШ, статей В. Андрієвського та «Укр[аїнської] Думки» серйозних наступів вже не було, оскільки знаю я. Щось там балакали в «Прав[ославному] Укр[аїнському] Слові» та щось десь промовив п[ан Іван] Власовський, але після тої характеристики, яку колись дали йому в «Слові Істини» навіть сліпі люде знають з ким мають справу»³³.

У листі до митрополита Іларіона (Огієнка) від 25 жовтня 1952 р. Н. Полонська-Василенко, окрім інших справ, висловлювала свої думки з приводу проблеми єдності української діаспори, зокрема в церковному питанні: “Ви пишете про наше ставлення до католиків. Ви підходите до цього питання більш, ніж історик, порівнюючи зі мною. Я підхожу не тільки як історик, але й як українська патріотка, що найбільш прагне «об’єднання церков» і єдності, соборної України. Якщо вона не буде соборна – її не буде. Тільки об’єднана, від Карпат і до Кавказу – вона може бути міцна. А для цього треба визнати в ній і православ’я і католицтво. Так – як зараз визнає Гетьм[анський] Рух, Нац[іональна] Рада, всі політичні партії, НТШ, УВАН, УВУ і т. д. Не можна в ХХ стол[ітті] розбухувати релігійні протилежності, бо виграє на тому той, хто намагається однаково знищити всі релігії й Самого Бога. «Залезем ми на небо, разгоним всех святых» – пісня, яку співають всі учні дитсадків. Мій чоловік походить з Гоголівських Вод, Сорочинці і все життя працював на Полтавщині, а останні роки – в Харкові та Києві. Я народилась у Харкові, а все життя до еміграції жила у Києві. Ніде на Лівобережжі не було унії; не було залишків її в формі переживань, як Ви знаєте, і в Києві. Таким чином – мое ставлення до неї було чисто книжним, науковим, чи літературним»³⁴.

Далі в цьому листі вона писала, що тільки з 1918 р. зустрілася з греко-католиками і цей зв’язок збільшився у 1942 р., коли вони з чоловіком залишилися в живих тільки завдяки їх допомозі. Н. Полонська-Василенко писала, що за весь період знайомства з ними не пригадувала жодного випадку, коли б греко-католик виступив проти Православної церкви. Навпаки, там, за кордоном їй були відомі випадки, коли два катехіти – православний і греко-католик заміняли один одного на лекціях в школі.

³³ *Листи від громадських діячів...*, с. 360.

³⁴ *Ibid.*, с. 363.

Більше того, вона наводить приклади дійсно непривабливої і нехристиянської поведінки представників УАПЦ на чолі з митрополитом Полікарпом (Сікорським) у справі опіки над українськими емігрантами: “В Міттенівальді за весь час не було жодного випадку, щоб католики перетягли православного на свій бік, крім двох мішаних подруж. Мій чоловік був головою громадської емігрантської управи; тоді Ватикан вів акцію сприяння еміграції однаково для українців-католиків та православних, але м[итрополи]т Полікарп вніс протест і почав складати списки православних для еміграції. Я не знаю жодного імени тих, хто виїхав за допомогою П[олікар]па, а по католицькій акції виїхало аж 100 православних. Проте православні зробили злочин проти православної церкви: це штовхання православних в обійми євангеліків. Православні стали звертатися до супер-інтенданта Кузіва-Мюнхен і оцей вовк в овечій шкірі ставив питання рубо: хочете ашуранс – переходь до євангеліків, баптистів, анабаптистів і т. д. Вас вже не було в Європі, коли в Мюнхені розгорнулася ця акція. І серед спокусившихся були такі «діячі», як проф[есор] Розгін – голова параф[іальної] ради Покровської церкви в Мюнхені ... Оці протестанти забезпечили його посадою в США, надсилали пакунку, і я, не знаючи того, в власній хаті почала питати, хто саме допоміг йому, і він примушений був сказати, що євангеліки”³⁵.

Складні стосунки з протестантами також описано на сторінках цього ж листа від 25 жовтня 1952 р.: “І першого дня і по сей день ми, православні, є об’єкти всесторонньої пресії з боку протестантів. Нас закликають на «Готтесдінст», на проповіді, нас пригосають протест[антськими] концертами, нам було заборонено вставати під час молитви перед і після їжи (це робила тільки я), в їдальні нема навіть ікони, в тому льоху, куди ставлять наших покійників тільки лютеранське Розпяття. Цікавий момент спостерігали ми: після великої реклами, приїхав «російський козацький хор» і співав в лютеранській церкві. Пішла. Співав 20 хвилин. А після того 40 хв[илин] промовляв пастор з Ін[ере] міс[сіон] про її діяльність. І збирали гроші не на хор, а на Міс[сію]. Слабодухи ідуть – бо ідуть пани. Правда, наші українці ідуть менше, ніж росіяни – але все ж ідуть”³⁶.

³⁵ *Листи від громадських діячів...*, с. 364.

³⁶ *Ibid.*

І. Преловська, “Ще й ще дякую за щирість і дружнє ставлення до мене...”

У листі є й опис храмів: “Наші дві церкви (не УАПЦ), а лютеранська та російська – під кутом, об’єднані спільним притвором, мають одну баню, одні дзвони. Їх пастор запевнив, що пройде короткий час і всі об’єднуються в лютеранській церкві. А поки над дверю до рос[ійської] церкви, в притворі фреска: 12 апостолів в образі тяжких кримінальних злочинців, а поруч з ними – кошунавственне зображення голої жінки з якимсь типом з крилами: Благовіщення. А розмови при нагоді от такої: день Ангела одної пані. Сестра – пояснює іншим: дехто має отакі забобони, що вірить в святих. І так ми живемо з дня в день. Щоб зберігати душу – треба весь час бути «на варті», не піддатися цьому вовкові. Якби я писала про все, що чула й бачила за цей рік!”³⁷

Н. Полонська-Василенко ділилася своїми спогадами з митрополитом Іларіоном про вияви толерантності серед вірних різних конфесій: “Я багато чула й читала про становище церкви в Канаді й США. ... Там іде боротьба «за душі» і в Е[вропі] «Е[нциклопедія] У[країнознавства]» не викликала того хвилювання, як там. На ґрунті боротьби засновані обидві церкви, і примирить їх там – тяжко ... Я пригадую Львів: православні ходили до св[ятого] Юра, до Преображення. А католики до православної церкви. Я була на урочистій панахиді по Шевченко в Преобр[аженьській] церкві, де виступав з промовою о. Попов. Церква повна: сидять, стоять і православні, і гр[еко]-католики. В Міттенвальді – ходили ми до них, вони – до нас”³⁸.

Виявлений лист до митрополита Іларіона від 30 грудня 1956 р. окрім вітань з новорічними святами містить опис доробку авторки: “Не зважаючи на те багато працюю: здала II том Іст[орії] Укр[аїнської] Акад[емії] Н[аук], здала статтю «Християнство за княжих часів» до збірника в англ[ійській] мові, написала статтю про милого Крупницького, статтю про Володимира св[ятого] (для Св[ято-]Вол[одимирського] братст[ва] в Торонто), і нарешті – велику статтю про «Іст[орію] Русів», не рахуючи дрібних. З «Іст[орії] Русів» ми з Вами погоджуємось в великому значенні її для виховання національно-свідомих українців, але багато в чому розходимось. Несподіванка для мене повне нерозуміння цього твору тепер, на еміграції! Люди наче забули всі ті

³⁷ Листи від громадських діячів..., с. 365.

³⁸ *Ibid.*

умови, за яких її було написано й надруковано! Забули, що то «езопова мова», яку так добре розуміли наші діди та батьки. Як приклад повного нерозуміння твору треба прочитати рецензію О. Наріжного!³⁹

Так само і в іншому листі від 8 серпня 1958 р. Н. Полонська-Василенко пише про доробок у науці, незважаючи на тяжкі умови життя і хвороби: “Якось сталося так, що одночасно довелося працювати над 4 темами: «Історичні підвалини автокефалії укр[аїнської] Церкви», підготовка до друку II тому «Іст[орії] Укр[аїнської] Академії», переробка її для англійського видання – обидва томи; стаття для Е[нциклопедії] Укр[аїнознавства] – в англійській мові: «Княжа доба», і ще стаття про особливості звичаїв укр[аїнської] Церкви в порівнянні з російською”⁴⁰.

Наступний виявлений лист від Н. Полонської-Василенко датований вже 19 березня 1962 р. Зі змісту виходить, що листування не припинялося всі ці роки. У листі вона повідомляє про отримання нового числа «Віри й Культури», навіть з її прізвиськом в сонмі всіх тих, що вітали митрополита Іларіона з 80-літтям⁴¹.

У листі від 4 квітня 1966 р., окрім вітань з великодніми святами, йшлося про підтримку філософського факультету Українського Вільного Університету. Н. Полонська-Василенко писала митрополитові: “Після смерті П. І. Зайцева я декан Філосо[фського] Факультету УВУ. Тяжка праця, бо надто багато перешкод. Головна та, що УВУ не має ґрунту під ногами. Немає української підтримки. Коли ми розпочинали працю, в минулому році, то були переконані, що і окремі особи, головне наші доктори, а ще більше українські установи підтримають УВУ – ніхто ані пфеніга не дав за весь час. Ми живемо тільки на німецькі субсидії, а Ви кажете, який гіркий хліб з чужих рук. А німці знають: як потрібний УВУ українській громаді. Як допомагають українці УВУ? Укр[аїнський] Като[лицький] Ун[іверсите]т, заснований в Ульмі арх[ієпископом Йосипом] Слішим. Він не тільки конкурує тим, що забирає студентів – найбільша небезпека в тому, що на нього ідуть всі пожертви католиків. А православні закидають тим, що УВУ – католицький! Як добре б було, якби Ви в «В[ірі] й К[ультурі]» сказали б кілька слів про УВУ. Його устав, традиції! Хоч би на обгортці, як про «Університет» НТШ”⁴².

³⁹ *Листи від громадських діячів...*, с. 443–444.

⁴⁰ *Ibid.*, с. 482.

⁴¹ *Ibid.*, с. 546.

⁴² *Ibid.*, с. 607.

І. Преловська, *“Ще й ще дякую за щирість і дружнє ставлення до мене...”*

З другої половини 1960-х рр. листування ставало все більш проблематичним через проблеми і хвороби обох авторів. Поступово це листування припинилося, так само як і церковна і наукова діяльність, а потім і життя. Очевидно, що виявлений масив епістолярію не є повним з багатьох причин. Труднощі пошуку переміщених у ХХ столітті масивів документів, величезні матеріальні та інформаційні втрати, численні політичні та церковні протистояння значною мірою ускладнили проблеми пошуку архівних документів та подальших джерелознавчих досліджень. Але, незважаючи на труднощі, постаті обох видатних вихідців з України – Наталі Дмитрівни Полонської-Василенко та митрополита УГПЦ в Канаді Іларіона (Огієнка) стають для нащадків більш близькими, зрозумілими і від того ще більш величними...